

Лариса Стрюк, доцент

Особливості відображення людської особистості в українських народних колядках та щедрівках

Людина, її духовний світ, її переживання, її етнобуття завжди стояли в центрі зображення у народній словесності, оскільки, як зазначав М.Г.Жулинський, “кожна окрема особистість формуючи своє, індивідуальне, соціальне “я”, зосереджує в собі, в своєму світогляді, умонастрою, світосприйнятті головні проблемні напруження та соціально-психологічні вираження реальності” [1, 71].

Твори календарно-обрядової поезії українців при зображенні образів ліричних персонажів з давніх-давен враховують своєрідність психіки людини, її зовнішності, різнобічні зв'язки і відношення людини з навколишньою дійсністю, суспільним життям. Образ людини поставав у народній поезії багатогранно, тому вона відзначається високим людинознавчим потенціалом.

Колядки та щедрівки становлять окремий цикл величальних пісень, що співаються під час зимових свят. Це аграрно-магічні пісні святкового обходу дворів. Колядки господарю в основному зосереджені навколо праці хлібороба. Він оспівується як багатий хазяїн, що проживає у блокам'яній світлиці у повному достатку: на столі у нього “калачі з ярої пшениці”, на ньому “шуба люба”, на поясі “калиточка” повна грошей. Величання поєднувалось з магічним заклинанням і побажання гарним людям добробуту, худоби, що множитья з року в рік:

- Вийди, вийди, господарю,
Подивися на кошару,
Там овечки покотились,

А ягнички народились.

В тебе весь товар хороший

Будеш мати мірку грошей [3, 273].

Як свідчить щедрівка, добробут людини визначався її здобутками у господарстві, зокрема у тваринництві, а також у землеробстві. Так, в одній із колядок бажалося те, без чого неможливе життя землероба - гарний врожай:

Дарує господь два лани жита,

Два лани жита, третій пшениці,

Третій пшениці на паляниці,

Четвертий проса - колядка довша,

А п'ятий вівса - колядка уся [3, 265].

Усі побажання гіперболізували реально можливий достаток, бо саме на цьому зосереджувалася українцями владна магічно-заклинальна сила поетичного слова. Але будь-які матеріальні прибутки не заступають головного - кохану людину: "Хоч не гроші, то полова, в тебе жінка чорноброва" [3, 273].

Людина не мислила себе відстороненою од свого господарства та родини. Це надавало господарю ще більшої статечності. У ролі акцентно-виразного засобу у колядці використовується поетичний підхват, за допомогою якого виділяється кожен компонент величання-побажання, щоб господар не був "сам собою", а з "газдинькою", "діточками", "овечками", "коровками", "кониками", "пчілками" [3, 271] та іншим, що у сумі являє родинний затишок і добробут. Оспівувався, величався той господар, у якого завжди були гості, тобто цю людину шанували. Взагалі гостинність виступає у колядках та щедрівках однією з провідних ознак характеру українця:

Ой радуйся, хазяїне, веселися, хазяїне,

В твоєму домі.

Весь двір на помості,

В його щодня гості,

Радуйся! [3, 269].

Людина постійно прагнула перебувати у гармонії з природою, відчувала себе її невід'ємною частиною, що знайшло своє відображення у поетизації людської особистості через природу, особливо яскраво це підкреслюють порівняння: "господар, як виноград", "господинька, як калинонька". "діточки, як квіточки" [3, 270].

В основу цих поетичних порівнянь покладено образні характеристики: господар багатий та статечний, як виноград; господиня гарна, червона, струнка та розкішна, як калина; діточки маленькі, гарненькі, дарують радість, як квіточки.

У колядках та щедрівках також відбився космогонізм мислення давнього українця, що знайшов вираження у поетичному паралелізмі:

Ясен місяць - пан господар,
Красне сонце - жона його,
Дрібні зірки - його дітки [3, 273].

Типовою формою звертання у календарно-обрядових піснях зимового циклу є рядки:

Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я.

Це засвідчує сильний гуманістичний пафос пісень, шанування і віншування українцями всіх людей.

Поряд з поетизацією людини, уславленням її найкращих рис в уста господаря як голови роду народом вкладено засудження людських проступків морально-етичного плану, висловлення негативного ставлення до них. Визначальним є той факт, що таке ставлення до проступків у світогляді українців було споконвічне:

Та й раду радять первовічную,
Первовічную, довговічную,
Що не так тепер, як стародавно.
Похилилося, посмутилося,
Що син на віття руку здіймає,
Донька матері не послухалася,
Що брат на брата меч витягає,
Сестра на сестру чарів шукає,
Що кум до кума звечора не йде,
Сусід сусіда в біду тягне [3, 265].

Ця колядка акцентує увагу на тому, що людина не може жити осібно від громади, її засмучують явища, що порушують щастя інших родин, гармонію відносин у громаді, як між батьками і дітьми, сестрами і братами, так і між сусідами та кумами. Основою гарних взаємин є доброзичливість і дотримання родинної звичаєвості.

Прославляючи господаря, колядники оспівували всю його щасливу родину. Величання господині торкалося, по-перше, кола її домашніх інтересів: а) господарства; б) виховання дітей;

по-друге, її краси. Як справжня господиня, вона дбає про добробут: “в неї челядь вся в золоті ходить,.. В неї коники всі воронії,.. В неї возики всі кованії” [3, 279]. Як бачимо, уславлення господарської вдачі часто у колядках та щедрівках супроводжувалося гіперболізацією.

Колядки на честь господині, образ якої поетизується через цілу низку порівнянь: “По двору ходить, як сонце сходить, А в хату ввійде, як зоря зійде” [3, 276] підтверджують і космологізм українського образного мислення. У колядці “Ой ясна, ясна на небі зоря” поетизується образ жінки не лише за красу, а й за соціальний статус - “грошовита”, а її образ поетизується за допомогою паралелізму:

Ой ясна, ясна на небі зоря,
Ой красна, красна у Сашка жона,
І красовита, і грошовита... [2, 34].

Особливо наголошується у піснях на її душевній теплоті, працьовитості, а також на вроді. Порівняння у колядці часом підсилюється художньою гіперболою з елементами поетизації тієї роботи, яку виконує жінка. Шие вона не звичайний кожух, а кожух для короля, використовуючи незвичайне оздоблення: “на рукавиці - сиві голубці”, “на пазусі - різні квітки”, “на комірці - райській пташки” [2, 34].

Досить часто у колядках не тільки констатуються певні риси характеру господині, її врода, високі моральні якості, а висловлюються найкращі побажання: “Віншуємо ж тя щастем, здоров'єм” [2, 33], що є найбільшими людськими цінностями. Господар-чоловік, вшановуючи свою господиню, звеличуючи її красу, обов'язково обдаровував її: “Перший подарок - тонкий серпанок, Другий подарок - лисяча шуба, Третій подарок - шовковий пояс” [3, 275]. У піснях оспівуються взаємоповага між подружжям – “чоловік жону вихваляє”, образ господині поетизується оціночним епітетом “хорошенька” та низкою порівнянь - “як чашечка у меду, як соловейко у саду”. Образ чоловіка поетизується через образний паралелізм: “барвінок процвітає”, “чоловік жону вихваляє”.

Найкращі чоловічі риси, оспівані у колядках та щедрівках, що адресуються парубку. В них він постає: 1) сміливим воїном; 2) господарем, вправним мисливцем; 3) вірним і ніжним коханим. Любов до рідної землі, готовність захищати її у момент небезпеки є провідною рисою чоловіка:

- Кидай стругати, іди воювати,

Бо твої городи турки обняли,
 Турки обняли вмісті з татарами.
 - Виведіть мені коня-косача,
 Коня-косача й гострого меча.
 Я тії турки висічу тутки,
 А тії татари зажену далі [3, 285].

Виховання бойового духу у молоді було завданням старшого покоління. Колядки своєрідно прогнозували майбутнього захисника вітчизни, готового стати на оборону рідного краю, бути вправним воїном, тому поетизується звитяжність парубка, його козацька відвага. А якщо він іще й сирота, то козацькі цінності замінюють йому родину. Так, у колядці парубку "Іхав Павленко через густий лісок" оспівується чоловіча звитяга, життєвий оптимізм ліричного персонажа, який хоч і є сиротою, але не сумує з цього, не занепадає духом, бо у нього "матінка - гостра шабелька", "батенько - вороний коник", "братичок - золотий лучок", "сестриця - ясна зірниця" [2, 41]. Він постає у пісні як самовідданий народний лицар, звитяжний і надійний захисник народу. Але основне призначення українця, як це постає з текстів колядок, мирна хліборобська праця.

Дуже часто в уявленні українців дівчина поетизувалась шляхом її порівняння з якоюсь екзотичною тваринкою, на яку полював парубок. Прийом інакомовності часто використовується у колядках та щедрівках, де виявляється відгомін весільних обрядів, що втілено у словесних формулах українців, типу "буде куна на шубу, а дівка до шлюбу" [3, 289]. Адже під час зимових свят молодь знайомилася, гуляла і відпочивала разом, а восени, що для українців є часом весіль, одружувалася. У парубоцьких колядках оспівується чоловіча гідність, зневага до майнового багатства, одруження з рівнею. Крім того, образ звичайного козака підноситься до образу звитяжного лицаря, з яким би хотіли поріднитися навіть царі:

Ой цар питає, чий це син грає:
 - Ой коли б я знав, чий це син грав,
 Та я б за нього царівну оддав,

Царівну оддав, царство дарував [3, 286].

У колядці акцентується увага на тому, що людина знає собі ціну, не піддається на підмови і дарунки, знає і добре розуміє своє місце в житті, свою самодостатність, що обумовлено народною філософією буття:

А Василь устав, йому одказав:

- Твоя царівна мені не рівня,
А твоє царство мені не панство [3, 286].

Своєрідним закликком-замовлянням, у якому сконцентровано бачення українцями ідеального парубка, хлопця, постає у таких словах:

Рости ж великий, будь довговічний,
Будь довговічний, людям величний –
Отцю та й матці на утіхочку,
А людям добрим на порадочку [3, 325].

Колядки та щедрівки дівчині возвеличують: 1) її вроду; 2) працьовитість, хазайновитість; 3) почуття любові до судженого; 4) вшанування старших. Найбільша увага в українських календарно-обрядових піснях зимовго циклу приділяється поетизації дівочої вроди, її обличчя: "...у неї очки, як галочки чорненькі" [3, 318]. Це відбувається шляхом прямого (за допомогою сполучника "як") або опосередкованого порівняння: "Бо в тії панянки білі рученята, Кращі срібних зірок карі оченята" [3, 307].

Дівчина зображується найніжнішими барвами. Космологізм мислення українців сприяв тому, що найкращою характеристикою певного явища людського буття було його порівняння з небесними тілами. Що ж стосується оспівування дівочої краси, то у колядках та щедрівках врода дівчини перебільшує навіть їх красу і велич. Це свідчить про велику повагу і любов до дівчат:

По воду пішла, як зоря зійшла,
А з водою йшла, як місяць зійшов.
Шапки здіймають, її питають:
- Чи ти царівна, чи королівна?
- Я не царівна, не королівна,
Батькова доня, гречна дівчина [3, 306].

Звеличення образу дівчини відбувається шляхом порівняння її з царськими особами. Визначальним є той факт, що дівчина відмовляється від цих порівнянь і наголошує на тому, що вона є простою "гречною" дівчиною, батьковою донєю, що свідчить про велику самоповагу і власну гідність. Відповідно використовуються поетичні звертання, в основі яких лежать приховані порівняння, що свідчить про високу мовну культуру українців: "Ой, ягідочко, красна панночко, Оксеню!" [3, 306]. Величезна увага в колядках і щедрівках приділена висвітленню працелюбності і хазайновитості дівчини.

Оспівувалися саме ці якості, оскільки дівчина - це майбутня господиня, дружина і мати, хранителька домашнього вогнища. Поетизація дівчини здійснюється шляхом перебільшення певної гарної риси чи ознаки. Оспівується у піснях дочірня вдячність, вшанування батька і матері, найчастіше шляхом обдаровування тим, що дитина зробила власними руками:

А в тім лузі терем стоїть,
 А в теремі красна панна,
 Красна панна Маруся.
 Тонко пряла, дзвінко ткала,
 Свійому батькові на рубашку,
 А матері на серпанки [3, 316-317].

Така дівчина опоетизовувалась, порівнювалась з красною панною, а дім таких людей величався теремом. Мати і батько в свою чергу мали навчати доню життєвої мудрості, в чому виявляються елементи етнопедагогіки:

Там Галя пшеницю жала
 Пшеницю жала, снопи в'язала.
 Снопи в'язала, батька слухала:
 - Вставай, доню, раненько,
 Роби в полі гарненько,
 Люби мужа миленько,
 Щоб було жити добренько [3, 308].

Загалом величання чесного роду, що було пов'язано у давніх українців з культом родини, досить поширене у колядках та щедрівках:

Бувай же здоров, гречний молодче;
 Не сам з собою - з отцем, з маткою,
 Ой з братчиками та й сестричками.
 Та й з усім родом, гречним обходом [3, 325].

Вражаючою постає здатність українців влучно, в одному слові передавати гаму ознак людської особистості ("гречно" - добродійство, щирість, добропорядність). У багатьох колядках та щедрівках молодь зображується під час виконання певних господарських справ, оскільки соціальний статус людини визначався її вправністю, вмлістю, здатністю до самостійної корисної дії: "ори, синку, цюю нивку, та посієм пшениченьку..." [2, 37], "дівка Наталочка пшениченьку жала" [2, 41], "Вірочка сад садила" [2, 47]. Парубок у колядках - невтомний трудар і богатир-воїн, мисливець і красень. Дівчина зачаровує своєю вродою, працьовитістю. А тому скажемо словами Івана

Франка, що “колядка переносила їх думку в якийсь світ, близький і рідний їм, а при тим, зовсім відмінний від того, серед якого минає їх убоге, клопітливе життя, пісня виповідає простими словами їх найглибші, сердечні бажання, показує їх не як бажання, а як дійсність. Слухаючи колядки, такий бідолаха хоч на хвилю бачить себе заможним господарем, у якого подвір'я чисто заметене, хата гарна, світла, в хаті прибрано по-святковому, недостатків нема, а натомість за столом сидять гості, славні та величні на весь світ, і він радий, що може почесно і відповідно прийняти їх. Пісня радує його, а глухе почуття дійсних життєвих клопотів хоч на хвилю уступає на бік, впливає сльозами, не гіркими, - але такими, що об'легшують душу. Оце й єсть сила і суть поезії” [6, 10-11].

Молодь виховувалася з дитинства у душі поваги до старшого покоління, а особливо до батьків. Діти цінували батьківську турботу та піклування про них батька та матері, причому однаковою мірою, як дівчата: “Ой Марисю, Марисенько, Хто ж тя прибрав хорошенько?”, “Прибрав мене мій батенько, ...Прибрала мя моя матінка” [5, 306-307], так і хлопці: “Молодець Андрійку, хто тебе навчив, Хто тебе навчив у скрипочку грати?”, “Навчила мене моя рідна матінка У скрипочку грати, хороше співати, Темної ночі не всипаючи, На білих руках вихитуючи” [5, 287].

Тексти колядок і щедрівок дають підстави твердити, що вони мають антропоцентричний характер, в центрі їх зображення поетизований образ людини, що постає як втілення прекрасного, як народне уявлення про ідеал:

чоловік — це сім'янин, гарний господар, люблячий батько і чоловік, він порівнюється з виноградом, ясним місяцем, він дбайливий і щедрий;

жінка — гарна господиня, любляча мати і дружина, красуня, чорноброва, вона порівнюється з калинонькою, красним сонцем, зорею, місяцем і золотом, вона привітна, гостинна;

діти — порівнюються з квіточками, дрібними зірками;

парубок — гарний воїн-захисник, лицар, красень, хороший мисливець, достойний наречений, “людям велич-

	ний, отцю та й матці на утіху, а людям добримна порадочку”, він ясніший, “як місяць на небі”;
дівчина—	красуня з карими чи чорними очима, що “кращі срібних зірок”, з білими руками, “личко, та як яблучко”, “коси аж до пояса”, вона порівнюється з зорею, царівною, королівною, вона слухняна, роботяща, гарна майстриня, господиня, що прагне всім догодити, всіх обдарувати.

Людина перебуває у повній гармонії з природою, тому провідна емоційна тональність колядок і щедрівок “радуйся”, “веселися”. У піснях зимового циклу знайшли відображення архаїчні уявлення українців, міфологізм мислення, особливо яскраво виявились космологізм образного мислення українців, анімістичні вірування, що найкраще вираження знайшли у персоніфікації рослин, тварин, предметів неживої природи, небесних світил, природних явищ. Образна система колядок і щедрівок є підтвердженням того, що людина не відділяла себе від природи, пов'язувала з нею свої успіхи і негаразди, щастя і недолю. Тексти колядок і щедрівок є яскравим підтвердженням тому, що наші предки вірили у магію слова, різдвяні величальні пісні були покликані за допомогою словесних формул домогтися високого врожаю, багатого приплоду худоби, добробуту, міцного здоров'я та ін. Обидва жанри невід'ємно пов'язані з виробничою діяльністю людини, поетизують різні процеси праці. Значна частина пісень має дидактичний характер. У них подаються поради молодому поколінню на майбутнє життя, передається життєвий досвід як практичного, так і морально-етичного планів. У колядках і щедрівках, як показав аналіз текстів, дуже сильний фантастичний елемент, але він має глибоко життєвий, соціальний зміст, оскільки трансформує бажане, що так чи інакше пов'язане з реальною дійсністю.

Література:

1. Жулинский Н.Г. Человек в литературе. – К.: Наукова думка, 1983.
2. Закувала зозуленька: Антологія української народної творчості / Упоряд., передм. та прим. Н.С.Шумади. – К.: Веселка, 1989.
3. Календарно-обрядові пісні / Упоряд., передм., приміт. О.Ю.Чебанюк. – К.: Дніпро, 1987.
4. Скуратівський В.Т. Місяцелік: Український народний календар. – К.: Мистецтво, 1992.

5. Український фольклор: Критичні матеріали / С.К.Бисикало, Ф.М.Борщевський. – К.: Вища школа, 1978.
6. Франко І.Я. Що таке поезія? //Вибір декламацій для руських селян і міщан. – Львів, 1902.

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА І МІЖЛІТЕРАТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ

Лілія Богачевська, аспірант

Типологічні особливості автобіографічних творів (на матеріалі повісті “Художник” Т.Шевченка та роману “Девід Копперфілд” Чарлза Діккенса)

Життя і творчість англійського письменника Ч.Діккенса привертали увагу російських та українських літературознавців з моменту появи перекладів його творів на сторінках журналів Росії. У радянському літературознавстві його життєвий шлях та творчий доробок вивчали Лан Е., Івашева В.В., Сільман Т., Михальська Н.П., Катарський І.М., а у 1982 році у світ вийшло монографічне дослідження українською мовою “ Чарлз Діккенс” Лібмана З.Я. [5]. Науковців передусім цікавила постать Ч.Діккенса як автора художніх творів, сатирика та гумориста, романи й оповідання письменника вивчалися як цінні зразки мистецького слова. Проте значення творчості митця у контексті українсько-англійських літературних зв'язків малодосліджене. Тема реценції творчої спадщини англійського романіста українською критикою, цінності перекладів його творів українською мовою, творчого засвоєння діккенсівської тематики, поезики українськими митцями не була ще предметом спеціального аналізу, хоч деякі її аспекти були частково висвітлені у статтях Зорівчак Р. [3], Кузика Д. [6], Хомчука Д. [7]. Метою цієї статті є дослідження типологічних подібностей та відмінностей автобіографічних творів “ Художник” Т.Шевченка та “ Девід Копперфілд” Ч.Діккенса, які